

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ
Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 13.20.623 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 494.3 (575.2)

КОЙЛУБАЕВА АЙНУРА КАДЫРБАЕВНА

**«КЫРГЫЗ ТИЛИ» ОКУУ КИТЕБИН ТҮЗҮҮНҮН
ЛИНГВОДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
(5-класстын мисалында)**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз тили)**

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2020

Диссертациялык иш К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Добаев Кыргызбай Дүшенбекович**, педагогика илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз билим берүү академиясынын педагогикалык илим жана кесиптик билим берүү борборунун директору

Расмий оппоненттер: **Чыманов Жеңиш Арыпович**, педагогика илимдеринин доктору, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кыргыз филологиясы кафедрасынын профессору

Сагынбаева Гулира Ишемакуновна педагогика илимдеринин кандидаты, И. Абдраимов атындагы Кыргыз Авиациялык институтунун табигый-илимий дисциплиналар кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы, дареги: Нарын шаары, С. Орозбак уулу, 25.

Диссертациялык иш 2021-жылдын 29-январында саат 15.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин кандидаты (доктору) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.20.623 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023. Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а.;

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек шаары, Разаков көчөсү, 51) Ж.Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720033, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547) жана Кыргыз билим берүү академиясынын (720033, Бишкек шаары, Эркиндик проспекти, 25) илимий китепканаларынан таанышууга болот жана диссертациялык кеңештин электрондук сайты: <http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2020-жылдын 29-декабрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин
кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз тили эне тили катары өзүнчө предмет болуп окутулуп келе жатканына бир кылымдан ашты. Албетте, бул убакыт аралыгында эне тилди орто мектептерде окутуу боюнча белгилүү тажрыйбалар топтолуп, ийгиликтер жаралды, окутуунун бир катар натыйжалуу жана алгылыктуу салттары калыптанدى, көптөгөн теориялык жана практикалык маселелер ийгиликтүү чечилди. Илимий-методикалык эмгектер жазылып, диссертациялык иштер корголду. Ошол эле учурда окутуу иштери боюнча иштелип чыккан ченемдик документтер, айрыкча, окуу программалары, аларга ылайык окуу китептери олуттуу өзгөрүүлөргө толуктоолорго учурады. Кыргыз тилин окутуунун методикасы педагогика илиминин бир тармагы катары калыптанدى, өнүктү. Бирок кыргыз тилинен билим берүүнүн негизги формасы болгон сабак менен кыргыз тилин окутуунун негизги каражаты болгон окуу китеби өз ордунда, өз функцияларын аткарып кала берди. Албетте, сабак дагы окуу китеби дагы мазмундук, структуралык, дидактикалык жактан өзгөрүүлөргө учурады.

Бүгүнкү педагогикалык технологиялардын өнүккөн мезгилинде да окуу китеби окутуунун негизги жана ийкемдүү каражаты катары таанылып, кеңири колдонулуп келе жатат.

Кыргыз тилин эне тили катары орто мектептерде окутууну мезгил талабына ылайык жүргүзүү үчүн окутуунун мамлекеттик-предметтик стандарты кайрадан иштелип, ага жараша окуу программасы жаңыдан түзүлүп чыкты. Программалык талаптарды ишке ашыруунун негизги булагы катары кыргыз тили окуу китептеринин жаңы муундагы окуу китебин иштеп чыгуу зарылдыгы пайда болду. Жаңы муундагы кыргыз тили окуу китептерин заманбап талаптарга ылайык иштеп чыгуу үчүн, баарынан мурда, окуу китебин түзүүнүн лингводидактикалык негиздерин аныктап алуу маселеси алдыңкы орунга чыкты.

Кыргыз тили окуу китеби, анын мазмуну, түзүлүшү, жабдылышы сыяктуу олуттуу жана түйүндүү маселелер кыргыз тилин өзүнчө предмет катары окутуу иштери менен бирге көтөрүлүп келе жатат. Бул маселеге алгачкы агартуучулар

И. Арабаев (1911), К. Тыныстанов (1924, 1928, 1934), С. Нааматов , К. Бакеев (1948), Д. Исаев (1951), К. Сартбаев (1971), С. Үсөналиев (1985), А. Осмонкулов (1974, 2002), С. Давлетов (1980), Б. Өмүралиев (1990) ж.б. окумуштуулар алгылыктуу пикирлерин айтышып, кыргыз тили окуу китептерин түзүүгө активдүү катышып келишкен. Соңку мезгилдерде бул проблемага И. Бекбоев (1985, 2011), С. Байгазиев (2009), Н. Ишекеев, К. Добаев (1999), Ж. Чыманов (2007, 2009), С. Рысбаев (1992, 2007, 2020), Б. Оторбаев (2008), В. Мусаева (2015), А. Муканбетова ж.б. кайрылышып,

окуу китептеринин мазмунун жакшыртууга өз салымдарын кошуп келе жатышат. Окуу китептери боюнча айтылган пикирлер, сунуштар ар бир методист-окумуштуунун өз максаттарына ылайык гана жүргүзүлүп келген. Биринчиден, кыргыз тили окуу китебинин лингводидактикалык негиздерин аныктоо, колдонууга сунуш кылуу кыргыз тилин окутуунун методикасы илиминде өзүнчө диссертациялык изилдөөнүн предметине алына элек. Экинчиден, кабыл алынган кыргыз тилин окутуунун предметтик стандарты, ага ылайык жаңы иштелип чыккан окуу программасы кыргыз тили окуу китебинин мазмунуна, түзүлүшүнө дидактикалык жабдылышына олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизүү, толуктоолорду жүргүзүү талабын койду. Кыргыз тили окуу китебине коюлуп жаткан талаптарга ылайык окуу китебинин заманбап лингводидактикалык негиздерин иштеп чыгуу **изилдөөнүн темасынын актуалдуулугун** тастыктап, иштин темасын **“Кыргыз тили” окуу китебин түзүүнүн лингводидактикалык негиздери” (5-класстын мисалында)** деп алууну шарттады.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Республикалык педагогикалык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу жана кайра даярдоо институтунда “Үзгүлтүксүз билим берүүдө мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу боюнча компетенттүүлүккө багыттап окутуунун илимий-методикалык негиздери” (кыргыз тилинин мисалында) аттуу илимий-методикалык изилдөөлөрүнүн тематикалык планы менен байланышта иштелди

Изилдөөнүн максаты: 5-класстын кыргыз тили окуу китебинин лингводидактикалык негиздерин аныктоо жана окуу китебин иштеп чыгуу, аны педагогикалык эксперименттик тажрыйбадан өткөрүү жана колдонууга сунуш кылуу;

Изилдөөнүн милдеттери:

- Кыргыз тили окуу китебин иштеп чыгуунун тарыхый-тажрыйбаларын окуп-үйрөнүү, жалпылаштыруу;

- Кыргыз тили окуу китебине коюлган азыркы талаптардын негизинде 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинин методикалык аппаратын аныктап, окуу китебин иштеп чыгуу;

- Иштелип чыккан окуу китебин педагогикалык эксперименттик текшерүүлөрдөн өткөрүү, өркүндөтүлгөн жаңы вариантын иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинин лингводидактикалык негиздеринин окуу китептерине коюлуп жаткан соңку теориялык-дидактикалык талаптарга шайкеш иштелип чыгышы менен шартталат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Аныкталган 5-класстын “Кыргыз

тили” окуу китебинин лингводидактикалык негиздерине таянуу менен аталган класстын “Кыргыз тили” окуу китеби иштелип, орто мектепте, практикада, колдонулуп жатышы менен аныкталат.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1.«Кыргыз тили» окуу китебин иштеп чыгуу, колдонуу иш-аракеттеринин тарыхы бир кылымдан ашык. Бул мезгилде окуу китебин түзүүнүн бир катар алгылыктуу тажрыйбалары топтолгон. Ал тажрыйбалар кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга жараша өзгөртүү, толуктоолор менен окуу китебин түзүүдө чыгармачылык менен пайдаланылышы талапка ылайык.

2. Азыркы талаптарга ылайык кыргыз тили окуу китептерин түзүүдө анын мазмунунда компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун материалдары түзүшү шарт. Окуу китебинде берилген теориялык-грамматикалык материалдар алардын кепте жана текстте колдонулушу менен биримдикте берилиши алар окуучулардын кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө кызмат кылуучу каражаттар катары азыркы талаптардын негизи болуп саналат.

3. Кыргыз тили окуу китебинде берилген бардык билимдер, аларды өздөштүрүү өз алдынча жүргүзүлбөстөн, кеп ишмердүүлүгү жана конкреттүү тексттерди талдоо, өздөштүрүү жана текст түзүү менен күтүлгөн натыйжаларга жетүүгө өбөлгө түзүлөт.

4. Кыргыз тили окуу китебинин мазмунунда грамматикалык материалдар менен бирге эле окуучунун таанып-билүүчүлүк, жүрүм-турумдук жана баалуулук көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө кызмат кылуучу маалыматтар да камтылышы талап кылынуу менен кыргыз макал-ылакаптары, накыл сөздөрү, кыргыз тарыхын, маданиятын, дүйнө таанымын, эне тилин байытууга карата окуучулардын курак өзгөчөлүктөрүнө ыңгайлаштырылган чакан тексттер окуу китебине берилиши мезгил талабы.

Издөнүүчүнүн жекече салымы: Кыргыз тили окуу китептеринин тарыхы, алардын билим берүү процессиндеги орду менен мааниси, окуу китептерине коюлуп жаткан азыркы талаптар толугу менен изденүүчү тарабынан жекече талданып, жалпылаштырылды.

Кыргыз тили окуу китебин түзүүнүн компетенттүүлүккө негизделген лингводидактикалык негиздери жекече иштелди. Изилдөөнүн жыйынтыктары изденүүчүнүн сунуш кылган жана өзү катышкан педагогикалык эксперименттин иштеринде текшерүүдөн өткөрүлдү. Анын жыйынтыктарына ылайык ишке толуктоолор киргизилди. Изденүүчүнүн авторлоштугу менен 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китеби жана мугалимдер үчүн методикалык колдонмосу иштелип чыгып, колдонууга берилди.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын тастыктоо:

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары К. Тыныстанов атындагы

Ысык-Көл мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын жыйындарында талкууланган. Изилдөөнүн темасына карата илимий баяндамалар Республикалык илимий-практикалык конференцияларда окулган, мектеп мугалимдери менен жолугушууларда талкууга алынган, методикалык макалалар жарыяланган. 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китеби иштелип чыгып, КРнын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан сунушталып, мектептерде колдонулууда.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Изилдөө ишинин негизги мазмуну 9 илимий макалада, анын ичинен, РИНЦке тиешелүүсү 2 макала, буга кошумча 5-класстар үчүн кыргыз тили боюнча вариативдүү, негизги жана жаңы муундагы окуу китептери жана 4 методикалык колдонмо басылып чыккан.

Изилдөөнүн эксперименттик базасы: 5-класстын кыргыз тили окуу китеби 2010-жылы 22-декабрда Кыргыз билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңешинин токтому менен вариативдүү окуу китеп катары жактырылып, КРнын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилип, басып чыгарууга сунушталган. 2011-жылы КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен алгач вариативдүү окуу китеп катары Ысык-Көл областындагы Тоң районунан апробациядан өтүп, окутулган. 2014-жылы 2-декабрда Кыргыз билим берүү академиясында окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-классы үчүн кыргыз тилинин вариативдүү окуу китеби жактырылып, негизги окуу китеп катары КРнын Билим берүү жана илим министрлигине сунушталат. 2015-жылы КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен негизги окуу китеп катары басмадан чыгарылган. 2018-жылдан жаңы муундагы негизги окуу китеп катары КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин грифи менен 68000 нускада чыгып, бардык аймактарда педагогикалык эксперименттен өткөрүлүп, бүгүнкү күндө республикада окутулуп келе жатат.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Киришүү, негизги 3 бөлүм, жалпы корутунду, пайдаланылган адабияттар жана тиркемеден турат. Эмгектин негизги бети 181 бет, анын ичинен адабияттардын тизмеси – 16 бет

Киришүүдө изилдөөгө алынган теманын актуалдуулугу, максаты, объектиси, предмети, милдеттери, изилдөөнүн илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилери, коргоого алынып чыгуучу негизги жоболор тууралуу маалыматтар берилди.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын биринчи бөлүмү “Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин 5-класстары үчүн “Кыргыз тили” окуу китебин иштеп чыгуунун теориялык жана практикалык жалпы

маселелери” деп аталып, анда кыргыз тили окуу китебин иштеп чыгуунун тарыхы, жалпы багыттары, жалпы жана жеке дидактикалык талаптар жана окуу китебинин функциясы жана методикалык аппараты тууралуу изилдөөлөр жүргүзүлдү.

Окуу китебин жазуу иши бир кылымдан ашуун мезгилди камтып, 1911-жылы И.Арабаев тарабынан “Жаңылык”, “Алиппе” аттуу окуу китеби жазылып, Уфа шаарынан басылып чыгып, окуу китебин жазуу иши башталган. Кийин 1924-жылы К. Тыныстановдун “Окуу китеби”, “Кыргыз тилинин хрестоматиясы”, “Окуу-жазуу бил”, “Биздин тил”, “Эне тилибиз”, Жаңы айыл”, “Тил сабагы” “Кыргыз тилинин морфологиясы” аттуу эмгектери менен улантылып, С. Нааматов тарабынан да бир катар окуу китептери латын алфавитинде жалпы массалык сабаттуулукту жоюуда башкы орунда турган. Андан соң, окуу китебин жазуу иши А. Байтурсунов, К. Бакеев, Ү. Бактыбаев, С. Кудайбергенов, Д. Исаев, А. Шабданов, Т. Байжиев, З. Бектенов, А. Идирисов, К.Токоев, А. Жапаров, А. Осмонкулов, Б. Өмүралиев, Б. Үмөталиева ж.б. авторлор тарабынан системалуу иштелип келген. Бул агартуучу-окумуштуулардын буга чейинки тажрыйбалары эске алынып келди.

Бул мезгилде окуу китебин түзүүнүн бир катар алгылыктуу тажрыйбалары топтолгон. Ал тажрыйбалар кыргыз тилин окутууга коюлуп жаткан азыркы талаптарга жараша өзгөртүү, толуктоолор менен окуу китебин түзүүдө пайдаланылышы талапка ылайык.

Азыркы учурдагы заманбап окуу китеби, мурдагыдай, маалыматтардын жыйындысы болуудан арылып, ал мезгилдин суроо-талаптарына ылайык инсанга багыттап, аны өнүктүрүп окутуу жаатында окуучунун өзүн-өзү түздөп, оңдоосун камсыз кылуучу, анын рухий жактан жетилүүсүнө, логикалык ойлоосуна, өсүп-өнүгүшүнө жана кеп маданиятынын калыптанышына натыйжалуу таасир этүүчү каражатка айланып отурат.

Окуу процессиндеги окуу китебинин орду, башка окуу каражаттарынын ичиндеги окуу китебинин ролу, окуу китебинин теориясынын логикалык аспектилери, жасалгалоонун технологиялары, окуучунун таанып-билүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүдөгү окуу китебинин барк-баасы белгилүү болду.

Окуу китеби катары кыргыз тилинин бөтөнчөлүгү – кыргыз тили окуу китебинин өзүнчө теориясын иштеп чыгуунун зарылдыгын белгилейт. Анткени төмөндөгү негизги багыттарды канааттандырышы керек:

- орто мектептердин окуу китеби кептик-коммуникативдик мазмунду түшүнүүнүн технологиялары жөнүндө, тилдин табияты жөнүндө жеткиликтүү жана жалпыланган сапаттуу билимдердин жаңы системасын көрсөтүүсү зарыл. Теория өзүнө нукуралуулукту жана жаңычылдыктын элементтерин киргизүү маанилүү;

- окуу китебине киргизилүүчү ар бир эреженин, көнүгүүнүн, тексттин, иллюстрациялардын ж.б. натыйжалуулугун баяндоо, түшүндүрүү шарт. Окуу китебинин теориясына түшүндүрүүчү мүнөздөмө авторлор тарабынан себептерди, булактарды, механизмдерди ачууда колдонулган каражаттарды азыркы жана мурунку тажрыйбаларда акырына чейин түшүнүксүз болгон көптөгөн жаны нерселерди көрүүгө мүмкүндүк берет. Эң башкысы, теория келечектеги идеалдуу окуу китебинин багыттарын аныктоого жардам берет;

- кыргыз тили окуу китебинин бүтүндөй теориясын түзүү - бул көлөмдүү, көп аспектилүү жана татаал маселе. Анткени кыргыз тилин окутуунун көйгөйлөрүн изилдөөгө түз же кыйыр мамилеси бар бир канча илимдердин өкүлдөрүнүн бирдиктүү күчтөрүндө аткарылышы мүмкүн. Методисттер тарабынан бир катар окуу китептери түзүлүү менен бирге эле, бир катар проблемалар жок эмес;

- методикалык негиздер – бул окутуунун стратегиясы, башкы планы болуп саналат. Мазмун, ырааттуулук, ага киришүүнүн көлөмүн белгилөө, аны бөлүү, окуу ишкердүүлүгүнүн түрлөрү, текшерүүнүн формалары ж.б. андан көз каранды. Алар окуу процессинин жүрүшүндө пайда болуучу маселелерди жана көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдорун көрсөтүүчү багыттык кызмат аткарат.

Окуу китебин мектеп окуучуларына инновациялык технологиялардын негизинде түзүү азыркы күндүн талабы бойдон калууда. Ошондуктан кыргыз тили боюнча окуу китебин түзүүдө төмөнкү маселелер милдеттүү түрдө эске алынышы зарыл:

- кыргыз тили окуу китебинин, баарынан мурда, заманбап шарттарга багытталган коомдук-социалдык, жашоо-турмуштук талаптарды, зарылдыктарды канааттандырууга түздөн-түз байланышта болушу;

- Кыргыз тили окуу китебинин технологиясын иштеп чыгуу эң соңку педагогикалык-дидактикалык жоболорго, мамлекеттик мыйзамдарга, стандарттарга, концепцияларга жана программаларга байланыштуу чечилиши;

- эне тилин окутуунун мазмунун тилдин түзүлүшү жөнүндөгү эреже-аныктамалар эмес, тилдин чыныгы жашашы, кеп, сүйлөшүү процесси жана аны жакшыртуу, өркүндөтүү маселелерин түзүшү;

- кыргыз тил илиминин кайсы бөлүмү, кайсы темасы окутулуп үйрөтүлбөсүн, эң негизгиси, алардын практикалык маанисине, кептеги ордуна тыгыз байланышта гана каралышы;

- окуу китебин түзүүдө элдик педагогиканын жана элдик тил илиминин табылгаларынын, тажрыйбаларынын педагогика менен бирдей деңгээлде, ылайыгына жараша артыкчылыктуу мааниде пайдаланылышы;

- кыргыз тилин окутуу процессинде колдонууга сунуш кылынган метод-ыкмалардан, мүмкүн болушунча, көбүрөөк сунуштоо жана өтүлүүчү

материалга, темага жараша тандап, колдоно билүү маселеси;

- сабакта өтүлгөн темага ылайык көнүгүү, машыгуу, бышыктоо ж.б. иштер үчүн окуу китебин түзүүдө тилдик кеп ишмердигин өркүндөтүүгө багытталышы;

- окуу китебин түзүү процесси бир катар этаптардан туруу менен алардын ар биринде бир топ маселелер талкууланып, окуу китебин түзүүдө төмөнкү атайын адис өкүлдөрдүн кызматташуусунун зарылдыгы туулат. Мисалга алсак:

- жаңы китепти түзүүнүн, же эски окуу китебин жаңыртуунун максатка ылайыктуулугун негиздөө үчүн методисттер, авторлор, программаны түзүүчүлөр катышкан талкуулоонун жыйынтыгында келечектеги окуу китеби жөнүндө, кыргыз тилин окутуунун методикасы жана практикасындагы жаңы концепцияларды ишке ашыруунун мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө жалпы түшүнүктү калыптандыруу;

- окуу китебинин план-проспектисин, сынала турган сабактардын варианттарын талкуулоо, макет, шрифттер, сүрөттөр, кандай болорлугу жөнүндө болжолдоо, окуу китебин жазуу жана иллюстративдик материалдарды тандоо, окуу китебинин бүткөн кол жазмасын талкуулоо жана рецензиялоо, кол жазманы басмага даярдоо жана окуу китебин жарыкка чыгаруу, окуу китебин сыноодон өткөрүү аны мындан ары жакшыртуу боюнча сунуштарды, каалоолорду топтоо.

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептерде кыргыз тилин окутуунун **концепциясында** белгиленгендей *кыргыз мектептеринде кыргыз тилин эне тил катары окутууда улуттук этнопедагогикалык баалуулуктарга таянуу менен “буга чейинки окуу китептеринде, айрыкча, грамматикага фармалдуу басым жасалып келсе, учурдагы заманбап окуу китептеринде окуу материалдарынын мазмуну кептик-коммуникативдик, маданий ишмердүүлүккө окутуп-үйрөтүү, тактап айтканда, окуучуну баарлашууга, оозеки, жазуу көндүмдөрү аркылуу так, туура, адептүү, орундуу, жеткиликтүү, далилдүү сүйлөшө билүү аркылуу кеп маданиятына көнүктүрүүгө багытталуусу зарыл”*

Бүгүнкү күндө жалпы эле окуу китептеринин **дидактикалык принциптер** иштелип чыккандыгы белгилүү. Аларга мисалы:

Табигыйлык, илимийлүүлүк, жеткиликтүүлүк, аң-сезимдүүлүк, активдүүлүк; көрсөтмөлүүлүк, теория менен практиканын байланышы, системалуулук, ырааттуулук, гумандуулук, мультимаданияттуулук, гендерлик теңчилик, гигиеналык талаптар ж.б.

Ушуга байланыштуу кыргыз тили окуу китебинин учурдагы билим берүүнүн заманбап шарттарына, мазмунуна жана окутуунун принциптерине шайкеш келиши тууралуу **дидактикалык талаптары** аныкталып, алар

билим берүүчүлүк, тарбиялоочулук жана өнүктүрүүчүлүк багыттарды көздөйт.

Кыргыз тили окуу китебин окуп-үйрөнүү үчүн **окуу материалдарын тандоодо жеке предметке тиешелүү окуу дидактикалык принциптер** төмөнкүлөр:

Эне тилинин тазалыгы, адабий тилдин чен-өлчөмдөрүнүн сакталуусу, орфографиялык жазуу эрежелеринин тууралыгы, орфоэпиялык сүйлөөнүн логикалуулугу, сүйлөмдөрдүн стилдик жактан туура түзүлүшү, грамматикалык окуу материалынын ырааттуу берилиши лексикалык сөздүк байлыктын камтылуусу, фразеологиялык айкалыштардын орун алуусу, лексико-фразеологиялык көнүгүү-машыгуулар, сөздүк иштери ж.б.

Ушуга ылайык **кыргыз тили окуу китебинин төмөнкүдөй функциялары** белгиленди. Мисалга алсак:

Билим берүүчү функциясы, маалымат берүүчү функциясы, тарбиялоо аркылуу өнүктүрүү функциясы, ички элементтердин байланышы функциясы (трансформациялоо), системалаштыруу функциясы, жаңы билимди өздөштүрүү функциясы, билимдерди бекемдөө жана тереңдетүү функциясы, интеграциялоочу функциясы ж.б.

Кыргыз тили окуу китебинин методикалык аппаратынын түзүлүшү төмөнкүлөрдү өзүнө камтып турат:

Киришүү, темалардын аталышы, негизги тексттин мазмунуна багыт берүү, негизги текст, кошумча маалыматтар, көрсөтмөлүүлүк, талкуулоо үчүн суроолор, өзүн өзү текшерүүчү суроолор, талдоо үчүн тапшырмалар, тиркемелер, көрсөткүчтөр, адабияттар, китептин баш жагында КРнын туусу, герби жана гимнинин жайгашышы

Диссертациянын “**Кыргыз тилин окутуунун методологиялык негиздери**” деп аталган экинчи бөлүмүнүн 1-параграфында изилдөөнүн материалдары менен методдору тууралуу маалыматтар орун алды.

Бул бөлүмдө изилдөөнүн объектиси менен предмети төмөнкүдөй аныкталды:

Изилдөөнүн методу: Изилдөө методу, практикалык метод, эмпирикалык метод, индуктивдүү жана дедуктивдүү метод, анкета жүргүзүү, педагогикалык эксперименталдык метод, суроо-жооп, аңгемелешүү методу ж.б.

Изилдөөнүн объектиси: 5-класстын жаңы муундагы “Кыргыз тили” окуу китебин иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн предмети: Жаңы муундагы 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинин лингводидактикалык негиздери.

Илимий изилдөө ишибиздин негизги материалы катары КРнын Билим берүү, КРнын Мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамдары, КРда 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндө-

түүнүн Улуттук программасы, мамлекеттик стандарттар, концепциялар, программалар, өкмөттүн токтомдору жана жарлыктары, ошондой эле, темага байланыштуу илимий-методикалык эмгектер, окуу программалары менен окуу китептери, методикалык колдонмолор ж.б. алынды. Талдоолордун натыйжасында кыргыз тили окуу китебин түзүүнүн методологиялык негиздери аныкталды.

Изилдөөнүн объектиси менен предметине ылайык изилдөөнүн максаты менен милдетин ийгиликтүү ишке ашыруу максатында бир катар натыйжалуу деп эсептелген **изилдөөнүн методдору** колдонулду.

Илимий-методикалык эмгектерди талдоо методу аркылуу алгачкы

И. Арабаевдин окуу китебинен баштап, азыркы учурда окутулуп жаткан окуу китептери теориялык жана практикалык жактан талдоого алынып, изилдөө ишин жүргүзүүгө зарыл маалыматтарды жыйнадык.

Байкоо жана аңгемелешүү методдору аркылуу окуучулардын окуу китебиндеги материалдарды кабыл алууларынын деңгээлдери териштирилди. Тажрыйбанын бардык этабында мугалимдер, окуучулар, окуу китебинин авторлору, методист-окумуштуулар менен **аңгемелешүү методун** системалуу түрдө пайдаландык. Анын натыйжасында, жаңыланган окуу китебинин зарылдыгы тууралуу пикирлерге ээ болдук. Окуучулардын кыргыз тили окуу китебин окуп үйрөнгөндөн кийин лексикалык сөз байлыктарынын, синтаксистик конструкциялар, фонетикалык, морфологиялык категориялар боюнча түшүнүктөрү канчалык деңгээлде экендигин **байкоо методу** аркылуу биле алдык.

Салыштыруу, жалпылоо методунда окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептердин бешинчи класстарында мурдатан бери пайдаланылып келген окуу китептери менен азыркы окуу китептерин салыштыруу менен бирге ал боюнча окуучулардын алган билим, билгичтик, ыкмаларын аныктоого аракет жасадык. Окуу материалдарынын жайгашуу тартиби, көлөмү, мазмуну, дидактикалык окуу материалдарынын орун алуусу, заманбап талаптарга жооп берүүсү, өнүктүрүүчүлүк маани-маңызы ж.б. маселелерди салыштыруу менен жалпылаштыра алдык.

Изилдөөнүн натыйжалуулугун бекемдөө максатында **анкета алуу, суроо-жооп методдорун** да колдондук. Биз суроо-жооптун оозеки жана жазуу формасын тандап алып, мугалимдерге алардан алынган жооптордун канчалык маанилүү экендигин түшүндүрдүк. Суроо-жооп көбүнчө аңгемелешүү, суроолорго жооп алуу, тигил же бул кырдаалды, проблеманы чечүүгө карата пикир алышуу, ой бөлүшүү түрүндө жүргүзүлдү. **Анкета алуу жана суроо-жооп методдорунун** мазмунун төмөнкү маселелер түздү:

- Кыргыз тилин окутуу процессинде кандай теориялык жана практикалык кыйынчылыктар бар?

- Эне тилди окутууда анын тилдик, кептик, маданий жана

коммуникативдик мазмундарын кандайча айкалыштырасыз?

- Кыргыз тили, жалпы эле тилди окутуунун методикасында, педагогика, лингвистика илиминде болуп жаткан жаңылыктар менен таанышсызбы?

- Кыргыз тили мугалимдеринин өз алдынча билимин өркүндөтүүсү жана анын кыргыз тилин окутуунун сапатын жогорулатууга кошкон салымын айта аласызбы?

- Салттуу жана интерактивдүү методдордун жалпылыгы жана айырмачылыгы эмнеде?

- Сабактын жаңы түрлөрүнө – сабак-оюн, сабак-сахна, сабак-таймаш ж.б. карата сиздин мамилеңиз кандай?

Талдоо жана анализдөө методун колдонууда окуу китебинин аткарган функциясы, лексико-грамматикалык окуу материалдарынын жайгашуу тартиби, көлөмү, мазмуну, дидактикалык окуу материалдарынын орун алуусу, окуу-методикалык аппараты, окуучулардын аларды өздөштүрө билүүлөрү талдоого алынып, жыйынтыктар чыгарылды.

Талдоо, анализдөө методу аркылуу, ошондой эле, мугалимдерден суроо-жооп методу аркылуу алынган жоопторду талдоо менен төмөнкүдөй жыйынтыктарга келдик:

- Кыргыз тилин окутуу процессин жаңы баскычка көтөрүү үчүн мугалимдерге эне тилин окутуунун теориялык жана практикалык маселелери боюнча конкреттүү методикалык көрсөтмөлөрдү берүүнүн зарылдыгын көрдүк. Мындай зарыл методикалык эмгектер кыргыз тилинде жетишпейт, орус тилинде жарык көргөн эмгектерди пайдалануу сейрек, ал эми жеке чыгармачылык менен изденүү Бишкек шаарында, областтын борборлорунда жана айрым чыгармачыл мугалимдердин аракеттеринде гана учурайт.

- Кыргыз тил илими, педагогика, психология, методика ж.б. илимдер боюнча мугалимдердин китеп менен камсыз болушу дээрлик канагаттандырбайт. Натыйжада мугалимдердин басымдуу көпчүлүгү тилдик жана коммуникативдик компетенция, окутуу процесстери, окутуунун салттуу жана интерактивдүү методдору, сабактын типтери жана түрлөрү ж.б. боюнча чектелүү түшүнүктөр менен эмгектенишүүдө.

- Мугалимдер туш болуп жаткан дагы бир кыйынчылык – кыргыз тилинен билим берүүнүн мамлекеттик стандарты, окуу программасы жана окуу китептеринин ортосундагы ар түрдүүлүк, дал келбөөчүлүк. Алардын окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүнө, өздөштүрүү, үйрөнүү жана кызыгуу деңгээлдерине, социалдык талаптарга шайкеш келбеши да өз таасирин тийгизип келет.

Педагогикалык эксперимент методу. Эксперименттик сыноолор оозеки формада жана жазуу жүзүндө да жүргүзүлдү. Педагогикалык эксперимент методу, негизинен, республиканын бардык аймактары боюнча

жалпы билим берүүчү 87 орто мектепте жүргүзүлдү. Ар бир областтагы орто мектептен бир **текшерүүчү** жана бир **эксперимент** класстар тандалып алынды. Мисалга алсак:

1. Бишкек шаарында 4 орто мектептен 224 окуучу, 5 мугалим
2. Чүй областында 15 орто мектептен 780 окуучу, 21 мугалим
3. Ысык-Көл областында 12 орто мектептен 600 окуучу, 15 мугалим
4. Нарын областында 10 орто мектептен 500 окуучу, 13 мугалим
5. Ош областында 14 орто мектептен 728 окуучу, 16 мугалим
6. Талас областында 8 орто мектептен 400 окуучу, 11 мугалим
7. Жалал-Абад областында 16 орто мектептен 832 окуучу 21 мугалим
8. Баткен областында 6 орто мектептен 300 окуучу катышты, 8 мугалим .

Республиканын бардык аймактары боюнча педагогикалык эксперименттик сыноого катышкан окуучулардын жалпы саны – **4364**, мугалимдердин саны – **170**.

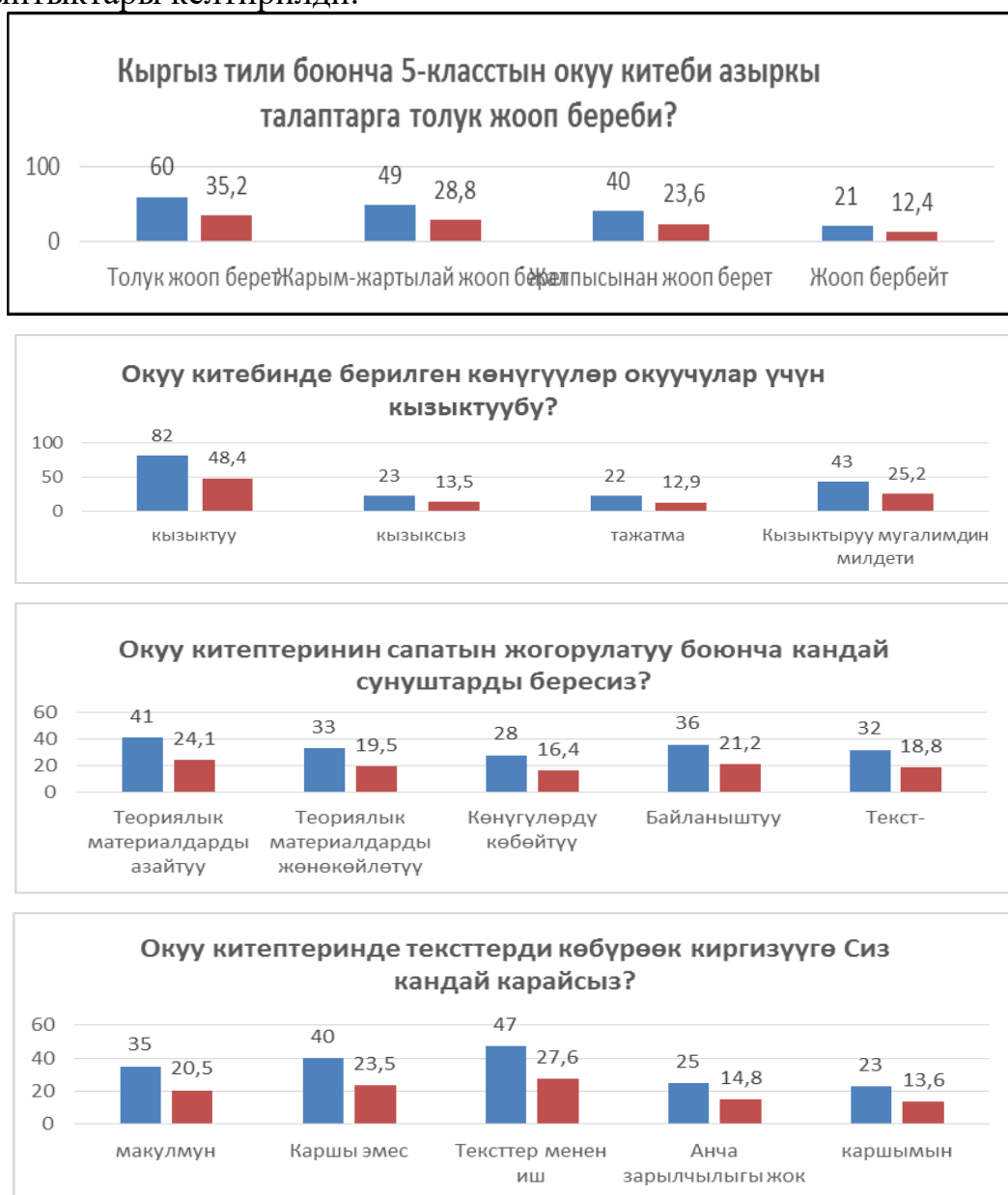
Педагогикалык эксперимент методу үч этапта ишке ашты:

Констатациялоочу аныктоо этабында 2011-2012-окуу жылдары билим деңгээлдерин байкоо жана жалпылоо методдору пайдаланылды.

Жалпы билим берүүчү орто мектептердин 5-класстарында 5-класс кыргыз тили окуу китебинин учурдагы талапка ылайык өтүлүшү, окуучулардын кыргыз тилге болгон кызыгуулары, умтулуусу, кыргыз тил сабагында кеп маданиятынын окутулушу жана кыргыз тилге тиешелүү болгон бардык проблемалардын жалпы абалы менен таанышуу максатында өзүбүз катышкан Бишкек шаарындагы № 69-ОТКГсы, №5, А.Молдокулов атындагы улуттук компьютердик гимназиясы, Тоң районундагы К.Иманалиев атындагы орто мектеп, Ысык-Ата районундагы К.Айдарбеков атындагы орто мектептерде болдук. Эксперименттин алдына төмөнкүдөй максаттар коюлду: кыргыз тилге болгон кызыгуулары; кыргыз тил сабагында кеп маданиятынын окутулушунун абалы; кыргыз тилге тиешелүү болгон бардык маселелердин жалпы абалын аныктоо; окуу китептери учурдагы талапка ылайык келерин, окуучулардын талабын, кызыгууларын канааттандыра аларын аныктоо. Мектептер 1998-жылдагы 5- класстар үчүн Б.Өмүралиевдин “Кыргыз тили” окуу китеби боюнча окутулуп жаткандыгына күбө болдук. Жогорудагы окуу китеби жөнүндө айрым мугалимдердин ойлорун уксак төмөндөгүдөй болду: 1998-жылдагы 5-класстар үчүн Б.Өмүралиевдин “Кыргыз тили” окуу китебиндеги берилген темаларды өздөштүрүүдөгү грамматикалык материалдар өз учурунда окуучулар үчүн кызыктуу берилгендиги , бирок ошондой болсо да бүгүнкү күндө стандартта белгиленген окуу праграммасы менен дал келбей жаткандыгын айтышты. Мисалы, айрым көнүгүүлөрдүн жеңилдиги, окшоштугу, кеп маданияты боюнча материалдардын жоктугу, диалог

түрүндөгү тексттердин аздыгы, байланыштын түрлөрү боюнча бир да материалдар, бир да көнүгүүлөр жок экендиги, көркөм тексттердин аздыгы, сүйлөө маданиятынын талаптарына жооп бербегендиги ж.б.

5-класстын кыргыз тили окуу китебинин мааниси, орду жана мазмуну тууралуу практик мугалимдердин пикирлерин угуу максатында анкета түзүлүп, аларды республиканын бардык областтарына таратып, тиешелүү жооптор алынды. Төмөндө эксперименттин биринчи этабынын жыйынтыктары келтирилди.

Сүрөт 1. Педагогикалык эксперименттин 1-этабынын жыйынтыктары

Педагогикалык эксперименттин үйрөтүүчү жана окутуучу этабындагы 2013-2015-окуу жылдары 5-класстын «Кыргыз тили» окуу китебин (автор:А.Койлубаева) мугалимдерге сунуш кылап, кеп-кеңештер

айтылып, иштин жүрүшүн дайыма көзөмөлгө алдык.

5-класска жумасына **4** сааттан, жыл бою **136** саат бөлүнгөн.

1-чейрек Байланыштуу кеп – 25 саат

Синтаксис, пунктуация жана кеп маданияты – 23 саат

2-чейрек Фонетика, орфография, орфоэпия жана кеп маданиятына – 19 саат

3-чейрек Лексика жана кеп маданияты – 12 саат

Сөз жасоо, сөздүн курамы жана кеп маданияты – 8 саат

Морфология: зат атооч жана кеп маданияты – 15 саат

4-чейрек Сын атооч жана кеп маданияты – 8 саат

Этиш жана кеп маданияты – 17 саат

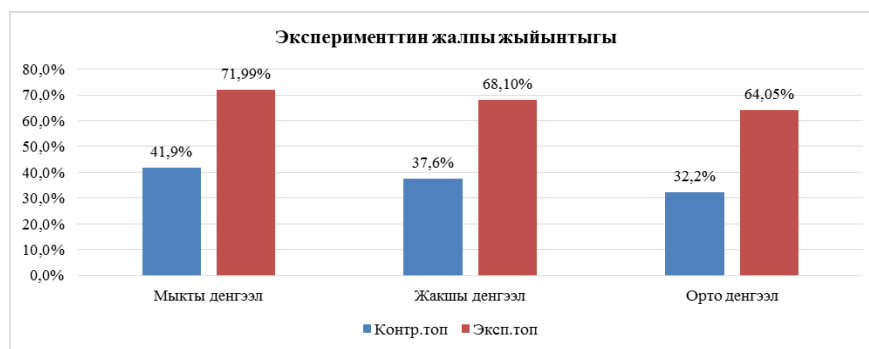
Изилдөөбүздүн эксперименттик иштерибиздин экинчи этабында бүгүнкү күндө мугалимдер жана окуучулардын окуу китеби менен толук камсыз болбогондугу; окутуу процессинде грамматиканы курулай окутуу, жаттатуу принцибинде уюштуруу ж.б. ушуга окшогон көйгөйлөр балдардын сүйлөө жана оозеки маданиятын, билимин төмөндөтүп жатышынын негизги себептери болуп жаткандыгы дагы бир жолу тастыкталды. Ошентип методикалык принцип жаңыдан изилдөө ишинин гипотезасын формулировкалоодо таяныч катары колдонууга мүмкүн болгон атайын изилдөөнүн же конкреттүү тажрыйбанын тастыкталган жыйынтыгы болуп берди.

Натыйжада төмөнкүлөр аныкталды: чыгармачыл көнүгүүлөрдү, анын кептеги ролун ачып көрсөтүүчү көнүгүүлөрдү иштетип пайдалануу жакшы натыйжа берерине ишендик

Тилдик жана кептик көнүгүү, машыгуу жумуштары, оозеки, жазуу иштери аркылуу окуу китебинин кол жазмасын сыноодон өткөрүү боюнча республикадагы аймактар боюнча жыйынтыктары .

Таблица 1. - Педагогикалык эксперименттин 2-этабынын жыйынтыктары

5-классдын кыргыз тили окуу китебиндеги окуу материалдарынын мазмунун окуучулардын өздөштүрүү деңгээлдери								
Окуу материалдарынын мазмунун	мыкты		жакшы		орто		жалпы жыйынтык	
	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э
Байланыштуу кеп	47,1%	75,5%	40,30%	69,9%	32,3%	64,8%	39,90%	70,1%
Фонетика орфография, орфоэпия жана кеп маданияты	40,3%	73,9%	39,40%	67,1%	32,3%	63,2%	37,5%	68,1%
Лексика жана кеп маданияты	42,7%	71,2%	38,70%	65,9%	32,6%	62,9%	38,00%	66,7%
Сөз жасоо, сөздүн курамы жана кеп маданияты	38,3%	69,5%	37,40%	68,9%	31,6%	65,8%	35,7%	68,1%
Морфология: зат атооч жана кеп маданияты	35,9%	71,9%	36,40%	67,9%	32,3%	62,9%	34,80%	67,6%
Сын атооч жана кеп маданияты	45,8%	69,8%	35,99%	67,9%	31,9%	64,9%	37,80%	67,5%
Этиш жана кеп маданияты	43,2%	72,1%	35%	69,1%	32,6%	63,9%	36,9%	68,3%

Сүрөт 2. Педагогикалык эксперименттин 2-этабынын жыйынтыктарынын диаграммасы.

Педагогикалык эксперименттин 2016-2017-окуу жылдары текшерүүчү, жыйынтыктоочу этабында тапшырмалар жана тексттер 5-класстын окуучуларынын психологиялык курактык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен түзүлгөндүгү тастыкталды. Ал материалдар окуучулар тарабынан жетишерлик деңгээлде өздөштүрүлдү жана алдыңкы натыйжаларды көрсөттү. Ал натыйжалар төмөндөгү критерийлерге жараша бааланды: Кептин тазалыгына, кептин тууралыгына, кептин логикалуулугуна, кептин байлыгына жараша текст түзө алгандыгы; Эксперименттик окутууда заманбап технологиялардын талаптарына ылайык ар түрдүү мазмундагы чыгармачылыктын өнүктүрүүчү, ой жүгүртүүсүн өстүрүүчү тапшырмалар берилди. Мисалы: эссе, ББКБ стратегиясы, схема боюнча балдарга таршырма берүү, Венндин диаграммасын түздүртүү, схема боюнча дебат уюштуруучу көнүгүүлөр, синквейн, кластер түздүртүү, сабак- аукциондун берилиши ж.б. 5-класстын окуучулары али да болсо жаш болгондуктан, аларга оюн үлгүсүндөгү, биргелешип иштөөчү көнүгүүлөрдүн сунушталышы алардын активдүүлүгүн көтөрүп, кеп маданиятына үйрөтүүдөгү негизги каражаттардын бири экендигине эксперименттин жүрүшүндө толук ынандык. Окуучулардын билимине, билгичтиктерине, көндүмдөрүнө карап, текст аркылуу окуучунун чыгармачыл ишмердүүлүгүн өнүктүрүүчү төмөнкүдөй көнүгүүлөрдүн түрлөрү сунушталды. 1. Калыптандыруучу көнүгүүлөр; каармандарды салыштырып мүнөздөө, анализдөө түрүндөгү көнүгүүлөр; өз алдынча иштей алуусун текшерүүчү көнүгүүлөр (текстти ж.б. ылайыгына карата жыйынтыктоо, толуктоо мүнөзүндөгү көнүгүүлөр); текстке, сүрөткө ат коюу, аларга байланыштуу окуя ойлоп таап, текст түзүү; сөздүн этимологиясын, лексикалык, грамматикалык маанисин изилдөөчү көнүгүүлөр; текстти өркүндөтүп кайра түзүү мүнөзүндөгү көнүгүүлөр. 2. Машыктыруучу көнүгүүлөр: оюндар менен иштөөгө тартуучу, аны уюштуруучу көнүгүүлөр (сөздүк оюн, ролдук оюн, дидактикалык түрдүү оюндар, ишкердик оюн, риторикалык оюндар, кроссворд, ребус чечүү); мелдештирип, билгендерин текшерүү мүнөзүндөгү оюн көнүгүүлөр (таймаш сабагы, сабак-аукцион, викторина ж.б. суроо-жооп

оюндары); тесттик логикалык тапшырмалар, туура табуу, ордуна туура коюу, тандап алууга машыктыруучу, билгенин текшерип жалпылап, жыйынтыктоочу көнүгүүлөр; текст боюнча сүрөт тартууну талап кылган тапшырмалар. Ушулардын негизинде биз окутуучу эксперимент жүргүздүк. Эксперименттин жыйынтыктоочу этабы 2015-2017-жылдарда өткөрүлдү. Жыйынтыктоочу эксперименттин жүрүшүндө окуучулар материалдарды кандай деңгээлде өздөштүрүп жатканына, мугалим берилген материалдарды окуучуларга кандай кылып жеткирип жатканына, материалдардын 5-класстын деңгээлине ылайыкталып түзүлгөндүгүнө тынымсыз текшерүүлөр жүргүзүлүп турду. Биз сунуш кылган тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн жүргүзүлгөн эксперименттердин жыйынтыгынан улам изилдөөнүн алдына коюлган божомолдообуз туура экендиги ырасталды

2016-2017-окуу жылдары текшерүүчү жана эксперименталдык топтордун өздөштүрүү деңгээлдеринин сандык жана сапаттык жактан жыйынтыктары.

Таблица 2. - Педагогикалык эксперименттин 3-этабынын жыйынтыктары

<i>5-класстын кыргыз тили окуу китебиндеги окуу материалдарынын мазмунун республикадагы аймактар боюнча окуучулардын өздөштүрүү деңгээлдери</i>								
<i>Республикадагы аймактар боюнча окуучулардын өздөштүрүү деңгээлдери</i>	мыкты		жакшы		орто		жалпы жыйынтык	
	К	Э	К	Э	К	Э	К	Э
Бишкек шаары	55,20%	81,10%	45,30%	78,10%	36,1%	69,6%	45,5%	76,2%
Чүй областы	50,8%	75,6%	43,8%	72,6%	35,9%	68,9%	43,5%	72,3%
Ысык-Көл областы	52,7%	74,9%	41,3%	70,9%	34,8%	66,2%	42,9%	70,6%
Нарын областы	48,7%	71,2%	39,7%	69,2%	35,9%	67,5%	41,4%	69,3%
Ош областы	48,9%	69,5%	40,9%	67,5%	34,8%	66,9%	41,5%	67,9%
Талас областы	47,3%	71,9%	41,8%	67,9%	36,8%	65,9%	41,9%	68,54%
Жалал-Абад областы	45,1%	68,8%	38,1%	66,8%	25,4%	63,1%	36,2%	66,2%
Баткен областы	43,4%	67,1%	37,4%	65,1%	36,1%	69,6%	38,9%	67,2%

Диссертациялык иштин үчүнчү бөлүмү “Кыргыз тили” окуу китебинин лингводидактикалык негиздери” деп аталып, окуу китебинин түзүлүшү, функциясы, камтылган окуу материалдары, окуу-методикалык аппараты, дидактикалык каражаттары, көнүгүүлөр системасы ж.б. элементтери жөнүндөгү маселелер окутуу процессиндеги орчундуу орунду ээлеп, ар дайым окумуштуулардын изилдөө объектисине алынып келе жатат. Анткени окуу китебин өркүндөтүүгө, жакшыртууга болгон иш-аракеттердин натыйжасы түздөн-түз окуу процессине таасир этет.

Компетенциялар билим берүү мекемелеринде окуу-тарбия процессинде коомдун таасири аркылуу калыптанат. Ушуга байланыштуу окуучу жашап, өсүп-өнүгүп жаткан билим берүүчү маданий кырдаал компетенттүүлүккө негизделген мамилени жүзөгө ашырууга көз каранды болот. Ага ылайык компетенциялардын төмөнкөдөй негизги түрлөрүн бөлүп алууга болот:

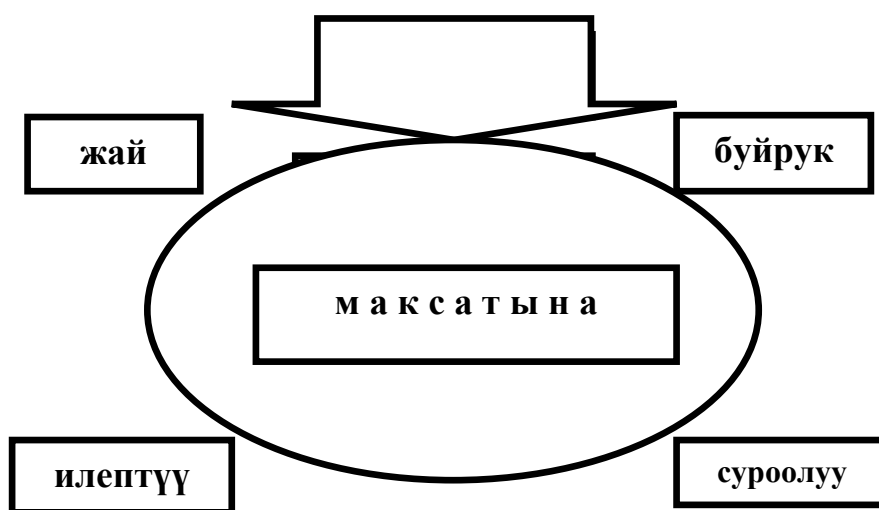
1. Таанып-билүүчү компетенциялар;
2. Социалдык компетенциялар;
3. Инсандык өнүгүү боюнча компетенциялар;
4. Маалымдуулук компетенциялар;
5. Социалдык- коммуникативдик компетенциялар;
6. Өз ишин уюштуруу жана проблемаларды чечүү компетенциясы.

Окуу китептеринин жабдылышы, түстүү сүрөт, схема, таблицалар менен шөкөттөлүшү, көнүгүүлөрдүн түрлөрүнүн берилиши, окуучунун өз алдынча иштөөсүнө арналган оозеки жана жазуу түрүндөгү тапшырмалардын болушу да окуу китебинин лингводидактикалык сапатын жогорулатып анын натыйжалуу каражат болушуна кызмат кылат. 5-класстын кыргыз тили окуу китебиндеги схемалардын айрым түрлөрү:

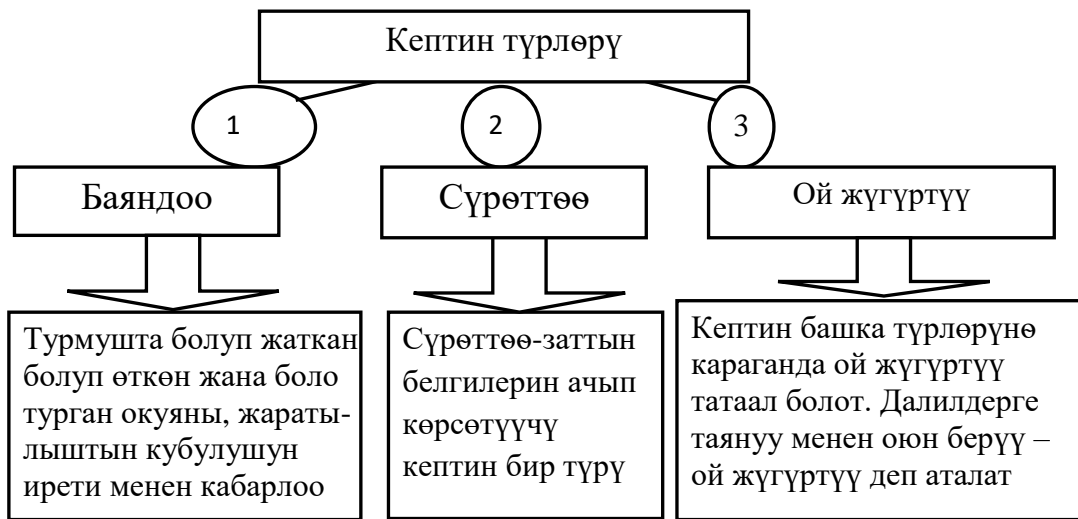
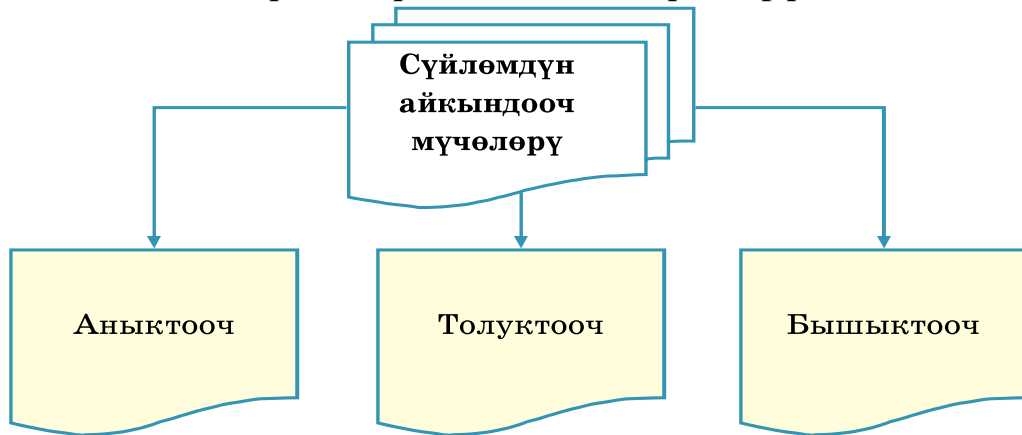
БАЙЛАНЫШТУУ КЕП, ТЕКСТ

Мүнөздүү белгилери	→	❖ Кептин жазуу формасы текст аркылуу берилет
	→	❖ Текст – жазуу аркылуу иштелип чыккан кептин жыйынтыг
	→	❖ Тексттин кичине бирдиги сүйлөм. Ага чек коюуга болбойт
	→	❖ Сүйлөм баяндалган окуяга байланыштуу ар кандай көлөмдө болот
	→	❖ Экиден же андан ашык сүйлөмдөн уюшулат
	→	Сүйлөмдөр маанилери боюнча тематикалык, маанилик, стилдик жана грамматикалык жактан өз ара тыгыз байланышта болот
	→	❖ Алар биринин маанисин экинчиси толуктап, тактап улантат жана жыйынтыктайт

СҮЙЛӨМ, АНЫН НЕГИЗГИ БЕЛГИЛЕРИ

Сүйлөмдүн айкындооч мүчөлөрү

5-классында сүрөттөө деген темада өтүлүүчү сабактын үлгүсү:

Сабактын максаттары:

билим берүүчүлүк максаты	өнүктүрүүчүлүк максаты;	тарбия берүүчүлүк максаты
Окуучулар кептин түрлөрү боюнча маалыматтарын тереңдетешет. Анын ичинен сүрөттөө жөнүндө билишет;	Сүрөттөөнүн түрлөрүн ажырата алышат.	Берилген тапшырмалар аркылуу сүйлөө маданияты калыптанат.

Жогорудагы максаттарга жетти дейбиз, эгерде окуучу ...

кептин түрлөрү боюнча жалпы маалыматтарын тереңдете алышса, анын ичинен сүрөттөөнү билсе	Сүрөттөөнүн түрлөрүнө мисал келтире алса	Өз оюн туура, так жана түшүнүктү сүйлөп берсе
--	--	---

Сабакта окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр:

Тилдик компетенттүүлүк: текстте колдонулган кептин түрлөрүн ажырата билет; сүрөттөөгө өз алдынча текст түзө алат;

Кептик компетенттүүлүк: зат жана башка кубулуштарды сүрөттөй билет; сүрөттөө түрүндөгү тексттерди тандай билет; өз оюн сүрөттөө аркылуу, эркин түшүндүрө алат.

Маданий компетенттүүлүк: орфоэпиянын эрежелери боюнча туура сүйлөөгө калыптанат; топто иштөөдө достору менен маданияттуу сүйлөөгө үйрөнөт.

Сабактын тиби: жаңы билимди өздөштүрүү сабагы.

Сабактын методу: интерактивдүү методдор. Эссе

Сабактын жабдылышы: сүрөттөр, ватман, стикер, 5-класстын кыргыз тили окуу китеби, окуу-методикалык колдонмолор.

Сабактын жүрүшү: 1. Уюштуруу 2. Өтүлгөн теманы кайталоо

Кептин түрлөрүнө кайсылар кирет; аңгеме, жомок, уламыштарда кептин кайсы түрү кеңири колдонулат? Баяндоо дегенди кандай түшүнөсүңөр? Мисал келтиргиле.

Жаңы тема: Сүрөттөө – заттын белгилерин ачып көрсөтүүчү кептин бир түрү. Мында жаратылыштагы көрүнүштөрдү, адамдардын келбетин, жаныбарларды ошондой эле буюмдарды сүрөттөөдө аларга тиешелүү болгон белгилер, сапаттар, өзгөчөлүктөр көрсөтүлөт. Сүрөттөөнүн бир нече түрлөрү бар: Турак-жайды сүрөттөөдө бөлмөнүн көрүнүшү, чен-өлчөмү, бөлмөдөгү буюмдар, алардын жыйналыш тартиби ж.б ирет-ирети менен толук баяндалат.

Жаратылышты сүрөттөө. Табигат, дүйнөдөгү жандуу, жансыз заттардын бардыгы жаратылышты түзөт. Аны сүрөттөп жазуу жаратылышты сүрөттөө адамдын көңүл буруусун, байкагычтыгын, билгичтигин, кыраакылыгын өстүрүүгө жардам берет. *ж.б.*

Фонетикалык көнүгүү, машыгуу иштери.

Лексико-фразеологиялык сөздүк жумуштары

Баалоо критерийлери: Берилген суроолорго так жана түшүнүктүү жооп бериши; оюн тартынбый толук жана жеткиликтүү айтып бере алышы; сүйлөө кебинде далилдерди пайдалана алышы; сүрөттөөнүн кайсы түрү экендигин аныктап, ага мисал келтире алышы. **Окуучулардын билими баалоо критерийлеринин негизинде жүргүзүлөт.** 37-көнүгүү “Ак кемедеги” Бугу эненин жомогунан Бугу энени сүрөттөп жазып, элестетүү менен сүрөтүн тартышат.

Мындан сырткары төмөнкүдөй көнүгүүнүн түрлөрүн бере алдык. *Алган билимди текшерүү үчүн көнүгүү, алган билимди практикада колдонуу үчүн*

көнүгүү, проблеманы чечүү мүнөзүндөгү көнүгүү, окуучунун чыгармачыл ишмердигин көрсөтүү үчүн көнүгүү, үйдө, өз алдынча иштөө үчүн көнүгүү ж.б.

5-класста кыргыз тили боюнча маалыматтарды берүүдө жогорку талаптарга карата терең билим берүүнү чечүүчү компетенцияларды калыптандыруу негизги маселе болуп саналат. Ал талаптарды аткаруу маселелери болуп окуучунун тилдик маданиятын практикалык-теориялык жактан алган билимин калыптандыруу үчүн коммуникативдик компетенттүүлүгүн өркүндөтүүгө көңүл бурушубуз зарыл.

Окуучулардын тилдик-кептик жана маданий-рухий компетенттүүлүгүн калыптандырууда жаңы технологияларды аныктоо жана аларды мектептин практикасына сунуштоо жагынын зарылдыгын белгилейбиз. Анткени сабакта көп эле теориялык маалыматтар, тагыраак айтканда, эрежелер, теориялык талдоолор, мисалдар боюнча машыгуу иштери, темага грамматикалык маалыматтар берилип, түрдүү синтагма, орфограмма ж.б. боюнча маалыматтар берилет. Ошондой эле мугалим окуучуга турмушта зарыл болгон нерселерди эске албай калган учурлар кездешет. Мына ушундан улам маалымат берип окутуудан максаттуу окууга өтүү маселеси келип чыгат

Ошондуктан азыркы мезгилдин талаптарына ылайык, кыргыз тилин 5-класста окутуунун лингвистикалык-методикалык негизин аныктоодо коомдук-социалдык талаптарга артыкча маани берилүүсү зарыл. Мындай талаптардын ичинде окуучулардын жеке кызыкчылыгы, бүгүнкү турмушу, келечектеги алдына койгон кесипке болгон багыты, ишмердиги бар.

Кыргыз тилин окутуунун тилдик компетенциялык мазмунун тил илиминин бөлүмдөрү-фонетика, лексика, морфология, синтаксис, стилистика, графика, орфогорафия жана пунктуация түзөт. Албетте, бул жерде окуучулардын сөз байлыгын арттыруу жана өз оюн толук, жеткиликтүү, ачык-айкын айтуу жана сабаттуу туура жаза билүү жөндөмдүүлүгү да каралат. Башкача айтканда, кыргыз тилин окутууда ар бир өтүлүүчү сабакта мугалим анын мазмунун сүйлөшүүгө үйрөтүү, сүйлөшүүнүн этномаданий жана универсалдуу нормативдерин, логика-семантикалык структурасын, стилдик негиздерин үйрөтүү, сүйлөшүү системасындагы тилдик-кептик системасын, өзгөрмөлүү табиятын, ага өбөлгө болгон факторлорду, жагдай-шарттарды үйрөтүү, аларды окуучулардын аң-сезиминде, ой жүгүртүүсүндө калыптандыруу жана өркүндөтүү түзүшү зарыл.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ ЖАНА СУНУШТАР

1. Жалпы билим берүүчү мекемелерде кыргыз тили боюнча билим берүүнүн мазмуну толуктоолорго, олуттуу өзгөрүүлөргө муктаж. Орто мектептерде окутулуп келе жаткан кыргыз тилинин мазмунун илимий грамматика түзөт жана ал жогорку окуу жайларынын филология

факультеттеринде окутулган грамматикадан дээрлик айырмаланбайт. Окуучуларга эне тили боюнча билим берүүдө практикалык грамматика окутулуп, ал кеп ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн каражаты катары кызмат кылууга тийиш. Кыргыз тилин окутуунун мазмунун тилдик жана коммуникативдик компетенцияларга бөлүп кароо шарт.

2. Кыргыз тилинен билим берүүнүн мазмунун жандуу сүйлөшүүгө үйрөтүү, сүйлөшүүнүн этномаданий жана универсалдуу нормаларын, логика-семантикалык структурасын, стилдин негиздерин үйрөтүү, кеп системасынын өзгөрмөлүү табиятын, ага өбөлгө болгон факторлорду, жагдай, шарттарды үйрөтүү, аларды окуучулардын аң сезиминде, ой жүгүртүүсүндө калыптандырууга жана өнүктүрүүгө кызмат кылган материалдар түзүүсү зарыл.

3. Азыркы талаптарга ылайык “Кыргыз тили” окуу китептерин түзүүдө анын мазмунунда компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун материалдары түзүшү шарт. Окуу китебинде берилген теориялык-грамматикалык материалдар алардын кепте жана текстте колдонулушу менен биримдикте берилиши алар окуучулардын кеп ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүүгө кызмат кылуучу каражаттар катары азыркы талаптардын негизи болуп саналат

4. “Кыргыз тили” окуу китебинин мазмунунда грамматикалык материалдар менен бирге эле окуучунун таанып-билүүчүлүк, жүрүм-турумдук жана улуттук баалуулук көндүмдөрүн калыптандырып, өркүндөтүүгө кызмат кылуучу маалыматтар да камтылышы талап кылынат. М: “Дүйнөнү дүңгүрөткөн маш ботой”, “Көчмөндөр оюндары”, “Манас” эпосу ЮНЕСКОДО”, “Комуз”, “Кызыктар дүйнөсүнөн” ж.б. Ошондой эле кыргыз макал, ылакаптары, накыл сөздөрү, кыргыз тарыхын, маданиятын, дүйнө таанымын, эне тилге болгон мамилесин чагылдырган, класстагы окуучулардын курак өзгөчөлүктөрүнө ыңгайлаштырылган чакан тексттер окуу китебине берилиши мезгил талабы.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

Окуу китептер:

1. **Койлубаева, А. К.** Кыргыз тили [Текст] / Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-классы үчүн окуу китеби. / А. К. Койлубаева, А. К. Койлубаева. – Бишкек, 2011. – 208 б.

2. **Койлубаева, А. К.** Кыргыз тили [Текст] / Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-классы үчүн окуу китеби. / А. К. Койлубаева, А. К. Койлубаева. – Бишкек, 2015. – 207 б.

3. **Койлубаева А. К.** Кыргыз тили [Текст] / Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-классы үчүн окуу китеби. / А. К. Койлубаева, А. К. Койлубаева, Б. С. Орузбаева. – Бишкек, 2018. – 167 б.

Илимий-усулдук колдонмолор:

4. Койлубаева А. К. Кыргыз тили боюнча дидактикалык материалдар [Текст] / А. К. Койлубаева, А. К. Койлубаева. – Бишкек, 2009. – 40 б.

5. Койлубаева А. К. Кыргыз тили боюнча тексттер жыйнагы [Текст] / А. К. Койлубаева, А. К. Койлубаева. – Бишкек, 2009. – 72 б.

6. Койлубаева А. К. Мыкты сабак-ийгиликтин ачыкчы [Текст] / А. Б. Батыркулова, А. К. Койлубаева. – Бишкек, 2011. – 200 б.

7. Койлубаева А. К. Кыргыз тили мугалимдери үчүн методикалык колдонмо [Текст] / А. К. Койлубаева, А. К. Койлубаева, Б. С. Орузбаева. – Бишкек, 2018. – 196 б.

Илимий макалалар:

8. Койлубаева, А. К. Окуу китептерине коюлуучу талаптар [Текст] / А. К. Койлубаева // К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун жарчысы. – 2014. – №37. – 90-95-бб.

9. Койлубаева, А. К. Кыргыз тилин окутуунун активдүү формалары [Текст] / А. К. Койлубаева // К. Тыныстанов атындагы ЫМУнун жарчысы. – 2014. – №37. – 95-100-бб.

10. Койлубаева, А. К. 5-класста зат атоочту окутуунун айрым жагдайлары [Текст] / А. К. Койлубаева // КББАнын кабарлары. – 2014. – №3 (31). – 97-100-бб.

11. Койлубаева, А. К. Окуу китебинин теориясы жана анын методикалык негиздери [Текст] / А. К. Койлубаева // КББАнын кабарлары. – 2014. – №3 (31). – 43-46-бб.

12. Койлубаева, А. К. Сабакты уюштуруудагы мугалимдин чеберчилиги [Текст] / А. К. Койлубаева // К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун жарчысы. – 2015. – №28. – 163-167-бб.

13. Койлубаева, А. К. Кыргыз тили сабагын интерактивдүү ыкма менен окутуунун жолдору [Текст] / А. К. Койлубаева // Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – 2015. - Атайын чыгарылыш. – 440-444-бб.

14. Койлубаева, А. К. Сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүнүн окутулушу [Текст] / А. К. Койлубаева // Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – 2015. - Атайын чыгарылыш. – 444-448-бб.

15. Койлубаева, А. К. Некоторые приемы изучения составных частей слова на уроках кыргызского языка [Текст] / А. К. Койлубаева, К. Э. Эсеналиева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2017. – №3 (98) часть 4. – С. 98-101.

16. Койлубаева А. К. Методика изучения антонимов на уроках кыргызского языка в V классе [Текст] / К. Э.Эсеналиева, А. К. Койлубаева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – М., 2017. – №3 (98) часть 4. – С. 130-134.

Койлубаева Айнура Кадырбаевнанын “Кыргыз тили” окуу китебин түзүүнүн лингводидактикалык негиздери” (5-класстын мисалында) аттуу 13.00.02-окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: окуу китеби, лингводидактикалык негиз, методология, принцип, компетенция, дидактикалык талаптар, текст, кеп ишмердүүлүгү.

Изилдөөнүн объектиси: 5-класстын жаңы муундагы “Кыргыз тили” окуу китебин иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн предмети: Жаңы муундагы 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинин лингводидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн методу: Теориялык-практикалык метод, эмпирикалык метод, индуктивдүү жана дедуктивдүү метод, анкета жүргүзүү, педагогикалык эксперименталдык метод, суроо-жооп, аңгемелешүү методу ж.б.

Изилдөөнүн максаты: 5-класстын кыргыз тили окуу китебинин лингводидактикалык негиздерин аныктоо жана окуу китебин иштеп чыгуу, аны педагогикалык эксперименттик тажрыйбадан өткөрүү жана колдонууга сунуш кылуу

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинин лингводидактикалык негиздеринин окуу китептерине коюлуп жаткан соңку теориялык-дидактикалык талаптарга шайкеш иштелип чыгышы менен шартталат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Аныкталган 5-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинин лингводидактикалык негиздерине таянуу менен аталган класстын “Кыргыз тили” окуу китеби иштелип, орто мектепте, практикада, колдонулуп жатышы менен аныкталат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Койлубаевой Айнуры Кадырбаевны на тему:
«Лингводидактические основы составления учебника
«Кыргызский язык (на примере 5 класса школ с кыргызским
языком обучения)» на соискание ученой степени кандидата
педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика
обучения и воспитания

Основные слова: учебник, лингводидактические основы, методология, принцип, компетенция, дидактические требования, текст, речевая деятельность.

Объект исследования: Разработка учебника нового поколения “Кыргызский язык” для 5 класса.

Предмет исследования: Лингводидактические основы разработки учебника нового поколения “Кыргызский язык” для 5 класса.

Цель исследования: определение лингводидактических основ, разработка, апробация путем педагогического эксперимента и рекомендация к применению учебника кыргызского языка для 5 класса.

Методы исследования. Теоретические и практические методы, эмпирический метод, индуктивный и дедуктивный метод, метод педагогического эксперимента, метод вопросов и ответов, метод беседы и др.

Научная новизна исследования обуславливается разработкой лингводидактических основ учебника “Кыргызский язык” для 5 класса в соответствии с последними теоретико-дидактическими требованиями к учебникам.

Практическая значимость учебника определяется тем, что указанный учебник разработан и используется в школьной практике с опорой на определенные лингводидактические основы учебника “Кыргызский язык” для 5 класса.

RESUME

Dissertation theses of Koylubayeva Ainura Kadyrbaevna on the theme: "Linguadidactic bases for compiling the "Kyrgyz language textbook(with the example of the 5th class Kyrgyzschools)"for the degree of candidate pedagogicalsciences in specialty 13.00.02 - theory and methodology of teaching and education.

Key words: textbook, linguadidactic bases, methodology, principle, competence, didactic requirements, text, speaking activity.

Object of study: Compiling a textbook of a new generation of 5th grade in the Kyrgyz language.

Subject of study: Linguodidactic foundations for compiling a 5th grade textbook on the Kyrgyz language.

Research methods: theoretical and practical methods, empirical methods, inductive and deductive method, questioning method, pedagogical-experimental methods, discussion method

The aim of research is to determine the linguadidactic bases of the Kyrgyz language textbook, to make a practical recommendation and to develop a textbook "Kyrgyz language" for the 5th class.

The scientific novelty of research: It is concluded in accordance with the linguodidactic foundations of the textbook on the Kyrgyz language for 5 classes to the modern requirements of textbooks.

The practical importance of research is determined by the fact that based on the linguodidactic foundations of the textbook "Kyrgyz language", a specific textbook for grade 5 has been developed and is used in practice, in the educational process.

Басууга 29.12.2020-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 1/16.Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т., Нускасы 100 экз.

КББАНЫН «Окуу китеби» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25